

Aleviliğin/Alevilerin Kur'an Tasavvuru

Mustafa ÖZTÜRK*

alevilik üzerine yazı yazmak oldukça zor ve sıkıntılı bir iştir. Bu konuda yazı yazmayı zorlaştıran başlıca sebeplerden biri, kendisini Alevi olarak tanımlayan ve-veya Aleviliği öz kimlik olarak algılayan herkesin hüsnü-kabulle karşılayacağı bir Alevilik içeriğinden söz etmenin pek mümkün olmayışıdır.

(I)

Bir diğer sebep, gerek Alevilik diye nitelendirilebilecek tek tip bir düşünce ve inanç sisteminden gerekse Aleviler diye isimlendirilebilecek monoblok bir gövdeden söz etme imkânının bulunmayışıdır. Bu keyfiyet, Alevilikle ilgili tüm tespit ve değerlendirmelerde mutlaka paranteze alınması gereken birtakım istisnalara işarette bulunmayı kaçınılmaz kılmaktadır; çünkü Alevilik, erbabınca bilindiği ve ifade edildiği üzere (Aydın, 2006: 16), Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan çok geniş bir mekân ve yüzyılları kapsayan çok uzun bir zaman içerisinde çeşitli din, inanç ve kültürlerin özellikle İslami kökenli bazı megakavramlar, Batıni imgeler ve yorumlar, Şii motifler ve heterodoks tasavvufi düşünce kalıplarıyla bileşiminden müteşekkil bir senkretik yapıya sahiptir.

Gerek teorik gerek pratik düzeyde Aleviliğin çok desenli oluş keyfiyeti başta "Alevilik nedir, ne değildir?" meselesi olmak üzere bu alanla ilgili diğer bütün meselelerde dile getirilecek tüm görüş ve düşünceleri en başından bir dizi muhtemel itiraza muhatap kılmaktadır. Bunun yanında, Aleviliğe dışarıdan bakan çevrelerin dinî, mezhebî ve siyasi tercihleri uyarınca Alevilere farklı kimlikler atfetmesi, başka bir deyişle Alevi olmayanların kendi ideolojilerine uygun Alevilikler betimlemesi, buna mukabil kimi Alevi grupların tarihsel kökeni yüzyıllara uzanan Alevi-Sünni çekişmesini bertaraf etme yolundaki her türlü girişimi belki biraz da rövanşist bir tavırla siyasi hesap ve beklentilere ya da kısaca reel politığe kurban ederek her defasında kesin bir dille reddetmesi ve adeta Sünnilerin hiçbir jestine jestle karşılık vermemeye ant içmişçesine bir tavır sergilemesi de apayrı bir müzmin sorundur.

* Doç. Dr.,
Çukurova Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Kur'an'ın Aleviler nezdindeki kutsallığı, bir bakıma Sünnilerin Tevrat, Zebur ve İncil'e ilişkin kutsallık telakkilerine benzer. Sünnilik, bu kitaplara özünde Allah katından gönderilmiş birer vahiy olduğu için kutsallık atfeder; ama tahrif inancından dolayı bu kitapların dünyasıyla empatik bir ilişki kurmaktan da mümkün merteye istinkâf eder.

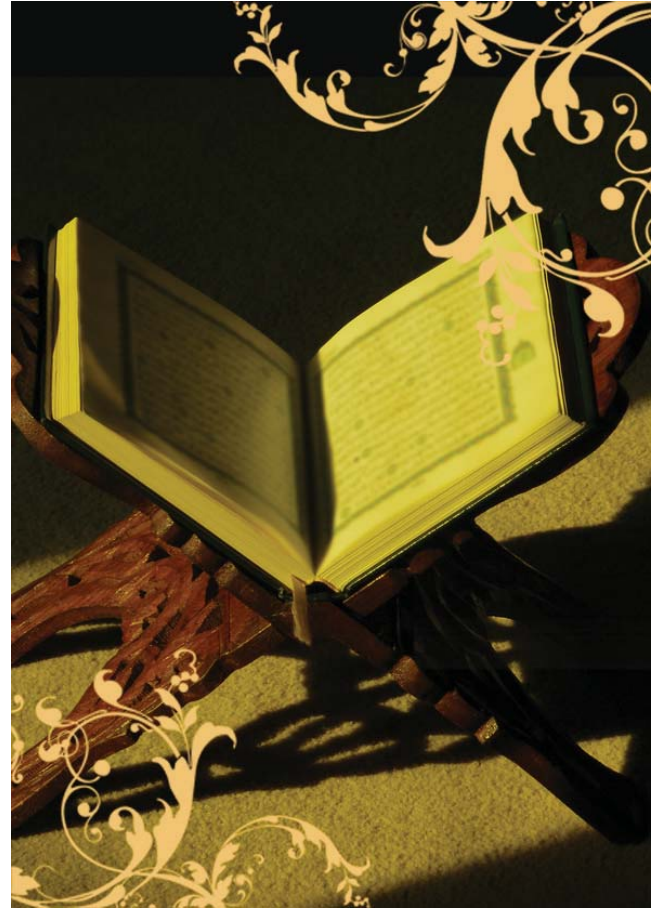

İşte bütün bu sorunlar yumağı Alevilik ve Alevilere ilişkin her yeni tespit ve değerlendirmenin deyim yerindeyse “ölü doğması” gibi mukadder bir sonuca yol açmaktadır. Kuşkusuz bu durum Alevilerin Kur'an tasavvuru hakkında yazacaklarımız için de söz konusudur; ancak baştan beri sözünü ettiğimiz bunca zorluğun yanı sıra yanlış anlama ve anlaşılma ihtimallerini de hesaba katmış olarak şunu belirtmek isteriz ki bu yazının ana izleği ne Alevileri ibra ve hoşnut etmek ne de itham ve tahrik etmek gibi bir amaç içermekte, dolayısıyla kimi Sünni araştırmacıların yazılarında rastlanan “Aleviler zaten sırat-ı müstakim üzeredir.” yahut “Alevilere hidayet yolunu göstermek dinî bir vecibedir.” gibi ortodoks düşüncelere mebnî bir ilgi de beslenmemektedir.

(II)

Alevilik, “Yol bir sürekin bin birdir.” sözünde ifadesini bulan bir realiteye tekabül ettiği için Kur'an tasavvuru bağlamında tüm Alevileri kapsayacak bağlayacak bir betimlemede bulunmak imkânsız gibi gözükmele birlikte Alevi gelenekteki farklı Kur'an tasavvurlarının birtakım ortak hususiyetlerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda ilkin Alevi-Bektaşî kültürdeki yazılı kaynaklara yansıyan Kur'an tasavvurundan söz etmek gerekir. Başta *Buyruklar* olmak üzere Alevi-Bektaşî gelenekteki *Erkânname*, *Vilâyetname* ve *Menâkıpname* türü klasik eserler incelendiğinde sık sık Kur'an'a atıfta bulunduğu görülür ve bu atıflarda son derece saygılı bir dille Kur'an'ın Allah tarafından inzâl edildiği,

Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'an'daki muhtevanın tümüne inanmak gerektiği belirtilir; ayrıca yol ve erkânla ilgili meselelerde pîrlere ve taliblere Kur'an'ın rehberliğine uymak gerektiği tembihlenir (Bkz. Yıldırım, 2005; 287-288). Benzer şekilde Alevi-Bektaşî kültüründe çok önemli bir yere sahip olan yedi ünlü-ulu ozanın şiir ve deyişlerinde de kimi zaman etkileyici bir üslupla birçok kez

Kur'an'dan ve Kur'ani kavramlardan söz edildiği görülür; ancak bilhassa Nesimî ve Viranî'nin Kur'an'a atıflarının hemen tamamı hurufi ve batını karakterlidir.

Klasik Alevi-Bektaşî edebiyatında dinin temel kaynağı olarak nitelendirilip tazim edilen ve bilhassa itikadi alanda temel referans kaynağı olarak gösterilen Kur'an Alevilerin nikâh, cenaze, cem, semah gibi çeşitli tören ve ayinlerinde de kutsal bir metin olarak dikkate alınır ve geleneksel Alevi-Bektaşî ritüellerinin birçoğunda Kur'an'dan belli başlı ayetler ve pasajlar okunur. Bütün bunlara rağmen Alevilikte Kur'an'a atfedilen kutsallığın esas itibarıyla retorik gücü, içi boş bir mahiyet arz ettiği ve büyük ölçüde kültürel-folklorik bir değer içerdiği söylenebilir. Tam bu noktada denebilir ki Kur'an'ın Aleviler nezdindeki kutsallığı, bir bakı-

zındaki sarîh iddiada ifadesini bulur. Bu iddiaya göre standart Kur'an metninde 400 küsur ayet eksiktir; çünkü Kur'an orijinal ve otantik hâliyle 6666 ayet -ki Sünnî halk arasında da yaygın olan bu bilgi aslında kulaktan dolmadır- içermektedir; ancak Osman, Muaviye ve yandaşları Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili 400 küsur ayeti Kur'an metninden çıkartmışlardır. İslam tarihinde ilk defa Gulât-ı Şîa tarafından ortaya atılan ve maalesef erken dönem Şii-İmami ahbar (hadis) ve tefsir edebiyatında da kendisine yer bulan bu iddia, daha önce de belirttiğimiz gibi hemen bütün Alevi gruplar nezdinde yaygın kabul görmüştür. Nitekim Alevilikte dedeler ve ocaklar üzerine yapılan bir araştırmada, günümüzdeki Alevi dedelerinin kahir ekseriyetinin Kur'an'da bazı ayetlerin eksik olduğu kanaatini taşıdıkları tespit edilmiştir (Yaman, 2004; 318).

Büyük ölçüde Şii-İmami-Caferî geleneğe dayanan Alevilik söylemi esas alınarak salt olumlayıcı bir dil ve üslup kullanılması, hele hele "Hz. Ali'nin Kur'an'a bakışını tespit etmek Alevi-Bektaşî geleneğindeki Kur'an algılamasını anlamamızı kolaylaştıracaktır." şeklinde tuhaf tespitlerde bulunulması kesinlikle dezenformatif ve aynı zamanda manipülatiftir.

ma Sünnîlerin Tevrat, Zebur ve İncil'e ilişkin kutsallık telakkilerine benzer; zira Sünnîlik, adı geçen kitaplara özünde Allah katından gönderilmiş birer vahiy olduğu için kutsallık atfeder ama bildik tahریف inancından dolayı bu kitapların dünyasıyla empatik bir ilişki kurmaktan da mümkün merteye istinkâf eder. Tıpkı bunun gibi Alevilik de Kur'an'a teorik -belki retorik demek daha doğru olur- düzeyde bir kutsallık atfeder. Dinî tecrübenin pratik-amelî boyutu söz konusu olduğunda ise Alevî'nin Kur'an'la ilişkisi, genellikle seçkinlik (havaslık) ve kemale ermişlik söylemine dayandırılan "Hakikat münkeşif olunca şeriat mürtefi olur." düsturunda tebarüz eder (Öztürk, 2005; 170). Ayrıca hemen bütün Alevi çevrelerde Kur'an metninin mevsukiyetine kuşkuyla bakılır. Kimi zaman "Kur'an'a kalem karışmıştır." gibi sözlerle dile getirilen bu kuşku kimi zaman da "Kur'an muharreftir." tar-

Diğer taraftan Aleviliği bir halk hareketi, ezilmişlerin yanında yer alan bir ideoloji olarak tanımlayan ve bu bağlamda 70'li yılların Latin Amerikası'nda kendinden söz ettiren "özgürlük teolojisi"ne (liberation theology) de atıfta bulunan bir grup -ki bu grup Pir Sultan Abdal dernekleri, Pir Sultan Abdal dergisi, Kürdistan Aleviler Birliği ve onun yanın organı olan Zülfikar dergisi etrafında öbeklenen Materyalist-Marksist Alevilerden oluşmaktadır- Alevî'ye göre Kur'an'a sahici bir değer ve önem atfetmek anlamsızdır; çünkü Kur'an her şeyden önce on beş asır öncesine ait olup modası geçmiş bir metindir ve bu metindeki muhtevanın çağdaş dünyanın ihtiyaçlarına cevap vermesi söz konusu değildir (Bilici, 1999; 68-69). Kur'an'ın miladi yedinci yüzyıldaki bedevi Arap toplumunu çevreleyen sosyokültürel şartlar içerisinde anlamlı olduğu, dolayısıyla modern za-

manlara hitap etmediği ve-veya çağdaş dünyanın sorunlarını çözmediği düşüncesi Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan ve bilgi-kültür açısından avam-ı nas düzeyinde olan Alevilerce de dile getirilir (Bkz. Yıldız, 2004; 115).

Bütün bu veriler ışığında denilebilir ki kimi Sünni araştırmacıların Alevilik ve Kur'an konulu yazılarında klasik Alevi-Bektaşî edebiyatındaki atıflar yahut *On dört Masum*, *Aşure* gibi dergilerle sesini duyuran ve büyük ölçüde Şii-İmami-Caferî geleneğe dayanan Alevilik söylemi esas alınarak salt olumlayıcı bir dil ve üslup kullanılması, hele hele "Hz. Ali'nin Kur'an'a bakışını tespit etmek Alevi-Bektaşî geleneğindeki Kur'an algılamasını anlamamızı kolaylaştıracaktır." (Eğri, 2007; 162) şeklinde tuhaf tespitlerde bulunulması kesinlikle dezenformatif ve aynı zamanda manipülatiftir. Bu tür yazılar, reel politikte bir dizi polemige de konu olan bildik Alevi açılımı projesine servis sunmak üzere kaleme alındığı için haklı olarak kimi Alevi gruplarca kesin bir dille reddedilmiş ve söz konusu yazıları kaleme alan kişiler "asimilasyon memurluğu" yapmakla itham edilmiştir (Bkz. www.alevihaberajansi.com).

Yeri gelmişken Alevi gelenekteki meşhur "Telli Kur'an" kavramından da kısaca söz etmek gerekir. Bilindiği gibi geleneksel Alevi inanç ve ibadet anlayışının pratikteki ideal formu cemlerdir. Dolayısıyla Alevilikteki asıl ibadet ikrar, görgü, musahiplik, düşkünlük, muharrem erkânı gibi muhtelif türleri bulunan cem(ler)de icra edilir; ancak cem ibadetindeki Kur'an, bildik Kur'an değil mızrapla çalınan bir enstrüman, yani bağlamadır. Nitekim bağlama (saz) Alevi evlerinde baş köşede bulundurulur. Saz çalınacaksa göğsünden üç kez öpülüp başa götürüldükten sonra çalınmaya başlanır. Birine verilecekse yine aynı saygı gösterilir. Bu yüzden saza "Telli Kur'an" denir; çünkü saz nağmelerinin kutsal olduğuna inanılır. (Zelyut, 1998; 167-168). Telli Kur'an eşliğinde şevkle terennüm edilen nefesler de kutsal addedilir; çünkü bu nefesler bir tür ilham ürünüdür ve-veya vahiyden mülhemdir. Dolayısıyla her nefes sanki birer ayet ve suredir.

(III)

Kur'an'ın anlam ve yorum boyutuna gelince, geleneksel Alevilikteki hâkim telakkiye göre Kur'an metnindeki anlam temelde zahir ve batın olmak üzere çift boyutludur. Başta Batniye-İsma-

iliyye olmak üzere irfani epistemolojiyi esas alan tüm Şii fırkalar ile heterodoks tasavvuf ekollerinde kabul gören bu çift boyutlu anlam nazariyesine göre zahirî anlam kabuk, bätîni anlam özdür. Aynı şekilde zahirî anlam şeriat, batîni anlam hakikattir; dolayısıyla nasların anlam ve yorumunda aslolan zahir değil bätindir. Kur'an'daki zâhirî manayı ortaya koyma çabası "tefsir"e, batîni (içrek) mananın keşfi ise "tevil"e karşılık gelir. Bir Alevi-Bektaşî yazarın ifadesiyle (Zelyut, 1998; 36-37), Kur'an'ı lafız ya da biçime bağlı kalarak açıklama işi tefsirdir. Dahası tefsir, inzal-tenzil olunan vahyin dil düzeyindeki açıklamasından ibarettir. Tevil ise biçimsel düzeyde açıklanan vahyin özünü ortaya koymaktır. Kısacası tefsir zahirin, tevil batının karşılığıdır. Tefsirde şeriat aşamasında kalınırken tevilde hakikate ulaşılır. Tevil öze ve iç yüze ulaşmak demektir. İç yüze ulaşmak ise Kur'an'ın dış yüzünü yani şeriatı aşmak, kurallar ve yaptırımları geride bırakmaktır.

Gerek bu anlayıştan, gerekse Alevi-Bektaşî edebiyatındaki meşhur "Dört Kapı Kırk Makam" kavramından hareketle genelde İslam'ın özelde Kur'an'ın şeriat, tarikat, marifet ve hakikat şek-

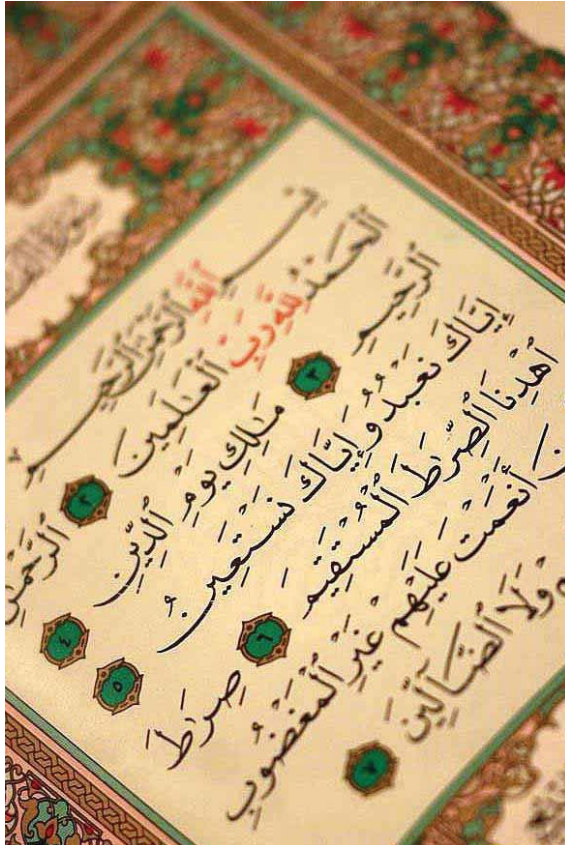
linde dört aşamalı-katmanlı olduğu söylenebilir. Kur'an'ın şeriat kapısında ifade ettiği anlam, ayetlerde bildirilen emir ve yasak kurallarını okumak, anlamak ve uygulamak ya da kısaca şeriat evine girmek şeklinde özetlenebilir ve söz konusu kuralları içselleştirme çabası Kur'an'ın tarikat kapısına denk düşen anlam-yorum boyutu olarak nitelendirilebilir. Marifet kapısına gelindiğinde Kur'an büyük ölçüde tefekkür-tedebbür faaliyetinin konusu olur, hakikat kapısında ise bir bakıma Tanrı'yla sohbet edip hasret gidermek gibi algılanır.

Şeriat kapısında Kur'an salt bir metin olarak tilavet edilir, hakikat kapısında ise kemale ermiş müminin gönlünde yankılanan ilahî bir ses hâline

gelir. İşte tam bu noktada Kur'an soyut ve suskun bir kelam olmaktan (Kur'an-ı Sâmit) çıkar ve deyim yerindeyse ete kemiğe bürünüp konuşur. Diğer bir deyişle, hakikat kapısında Kur'an insanla bütünleşir, böylece insan Kur'an-ı Nâtik, yani konuşan Kur'an olur. Bu mertebeye ulaşıldığında Arap dilinin lafzi-zahirî kalıplarında ifadesini bulan Kur'an ile bu vasıftaki Kur'an'ın içerdiği ahkâm bir bakıma anlamsızlaşır. Buna paralel olarak kulluk-ibadet mefhumu da büyük ölçüde başkalaşır. Daha açıkçası, hakikat kapısında şeriat dışarıda kalır; hâliyle namaz, oruç, hac gibi formel ibadetlerin yerini ele-dile-bele sahip olmak gibi ahlaki normlar alır. Asıl ibadet, saf ve temiz kalplilikle eş değer bir

Kur'an, Aleviliğin genel ve geleneksel kalıpları içinde kutsal bir kitap olarak tasavvur edilir; ancak bu tasavvur daha ziyade teorik veya retorik düzeyindedir. Bağlayıcılık konusunda da durum bundan pek farklı değildir.

ahlaktan ibaret sayılınca söz gelimi Kur'an'da geçen *salat* kelimesi de bildik namazdan öte salt dua ve niyaz olarak algılanır. Bu algı ve anlayış, kimi Alevilerce Kur'an ve hadislerde beş vakit namaza delalet eden sarih bir beyan bulunmadığı, beş vakit namazın Hz. Ömer veya Emeviler Devrinde bir devlet politikası olarak uygulamaya konduğu gibi birtakım argümanlarla temellendirilmeye çalışılır (Yıldız, 2004; 68). Söz konusu ibadetleri Sünni anlayışa paralel biçimde anlayıp yorumlayan Alevilerin varlığı da inkâr edilemez bir gerçektir; ancak özellikle ibadet ve muamelatla ilgili Kur'an ahkâmını pratik hayata aktarma söz konusu olduğunda Alevilikteki hâkim tavrın en iyimser nitelendirmeyle gevşeklik ve ilgisizlik şeklinde tezahür ettiği söylenebilir.

(IV)

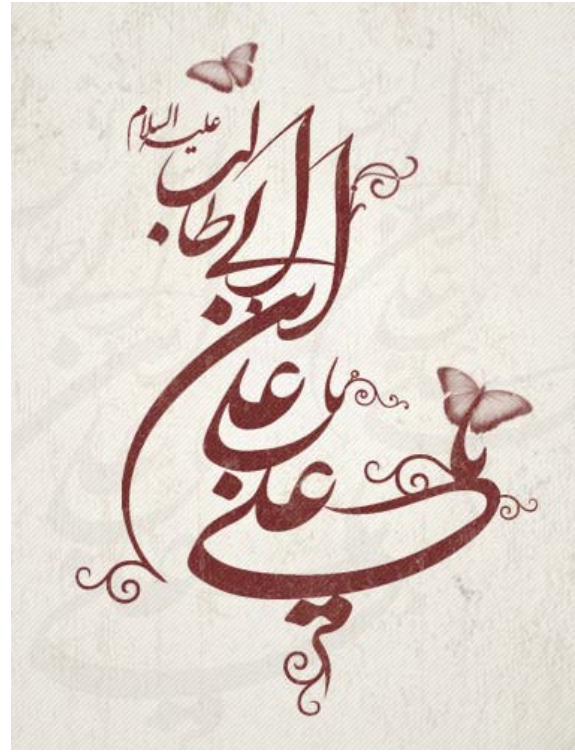
Alevilerin Kur'an tasavvurunu içeriklendiren zahir-batın, tenzil-tevil, tahrif, Kur'an-ı Nâtik gibi kavramlar temelde Şii kökenlidir; çünkü mezhep-

ler tarihiyle ilgili en temel kaynaklardaki bilgiler özellikle Kur'an'da tahrif iddiasının ilk defa Gulât-ı Şîa diye anılan çevrelerde seslendirildiğini söyler. Ne var ki genelde Sünniliğe muhalefet, özelde Hz. Ömer, Hz. Osman ve Emevilere husumet saikiyle Aleviler tarafından da savunulmaya değer bulunan bu iddia salt iddia, dahası bin küsur yıllık bir terane olmaktan öte gitmez. Nitekim bir grup Alevi dedesi ile Nazmi Nizami Sakallıoğlu (Dâbbetü'l-Arz Profesör 1400) tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Hakîm ve Öz Türkçe Meali* adlı Kur'an çevirisinin "Kur'an ve İnsan" başlıklı sunuş yazısında da söz konusu tahrif iddiası tekrarlanmış ve fakat kamuoyuna Alevilerin alternatif Kur'an'ı olarak takdim edilen bu mealde zalim, kâfir, münafık gibi bazı Kur'an kavramlarının medlullerini "Süfyânîler"e (Emeviler) eşitlemenin dışında hiçbir alternatif(!) sunulmamıştır. Üstelik meal Ayntâbî Mehmed Efendi'ye ait olan *Terceme-i Tefsir-i Tibyân* isimli eserin sadeleştirilmiş versiyonundan intihalde bulunularak hazırlanmıştır.

Yeri gelmişken Kur'an'ın kâfirler, zalimler ve münafıklarla ilgili beyanlarını ilk üç halife ile daha genel çerçevede Emevilere hamletme geleneğinin Muğriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye gibi erken dönem aşırı Şii fırkalarla başlayan, daha sonra özellikle Batıniyye-İsmailiyye Şiası tarafından devam ettirilen çok kadim bir gelenek olduğu belirtilmelidir. Ayrıca, Aleviliğin Kur'an tasavvurunda önemli bir tutan "zahir-batın", "tenzil-tevil" şeklindeki kavramsal içeriklerin Batıni-İsmaili bir kökene dayandığı su götürmez bir gerçektir.

(V)

Sonuç olarak Kur'an Aleviliğin genel ve genelleksel kalıpları içinde kutsal bir kitap olarak tasavvur edilir; ancak bu tasavvur daha ziyade teorik ve-veya retorik düzeyindedir. Bağlayıcılık konusunda da durum bundan pek farklı değildir. Kur'an'ın Alevileri bağlayan-İlgilendiren tarafı, "kabuk mana" ya da şeriatla özdeşleştirilen şeriamelî hükümlerden ziyade sohbet, muhabbet, alçak gönüllülük, rıza, tevekkül, tefekkür gibi konularla ilgili beyanlardır. Alevilere göre Kur'an'ın insanlara anlatmak istediği hakikatin özü bu tür

beyanlarda saklıdır. Bu hakiki-bâtını öz, zahirî manaya itibar cihetiyle kavranamaz; dolayısıyla hakikate şeriatla ulaşılmaz. Kemal mertebesine ulaşmak için, şeriat-tarikat-marifet kapılarından geçip hakikat kapısına erişmek gerekir. Buraya erişildiği zaman Kur'an'ın zahirî anlam ve yorumu kapının dışında kalır; çünkü hakikat münkeşif olunca şeriat mürtefi olur. ■

Kaynakça

- AYDIN, Ayhan. (2006). *Akademisyenlerle Alevilik-Bektaşılık Söyleşileri*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- BİLİCİ, Faruk. (1999). "Alevi-Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi". *Alevi Kimliği* içinde]. ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- EĞRİ, Osman. (2007). "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Tasavvuru". *İslami İlimler Dergisi*. yıl: 2. sayı: 1.
- ÖZTÜRK, Mustafa. (2005). *Tefsir Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- YAMAN, Ali. (2004). *Alevilik'te Dedelik ve Ocaklar*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Dergâhu Yayınları.
- YILDIZ, Harun. (2004). *Anadolu Aleviliği: Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- YILDIRIM, Ahmet. (2005). "Alevi-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'an ve Sünnete Bakışı". *Uluslar arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu*. Isparta.
- ZELYUT, Rıza. (1998). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Yön Yayınları.